

A török nemzetépítés Atatürk korában

Az Oszmán Birodalom romjain a Török Köztársaság megteremtése nem pusztán a Kurtuluş Savaşı¹ (függetlenségi háború, 1919–1922) győztes befejezéséből, valamint a szultanátus és kalifátus intézményének eltörléséből állt. A Musztafa Kemál Atatürk által megindított modernizáció egyik alappillére a török nemzeti identitás megteremtése és elterjesztése lett. A kormányzat reformfolyamatot indított el, melynek során az ország lakosságának körében a vallásos-regionális identitás háttérbe szorulását és ennek helyébe az etnikai (nemzeti) identitás, az egységes nemzettudat kialakítását és elterjesztését kívánta elérni. A folyamat elengedhetetlen része a nemzeti identitás összetevőinek, a mindenki által egységesen vallott és elismert közös összetartozás-tudat elemeinek elterjesztése, így ennek keretében bizonyos jelképeknek, dogmáknak és mítoszoknak a kanonizációja (zászló, himnusz, az egységes nyelv és történeti tudat stb.).²

Az elitek saját hegemóniájának a kialakításában és megőrzésében kulcsszerepet játszik a saját ideológia elterjesztése az alsóbb néprétegek körében. A „homogenizációt” legfőképp az oktatás kiterjesztésével és a tömegkultúra létrehozásával érik el. Ez az egyének közötti identitásbeli egyenlőséget teremtő folyamat vezet el a nemzettudat kialakításához. A nemzet eme megkonstruált voltát hangsúlyozzák a modernista elméletek,³ s legfontosabb követőik – így például John Breuilly,⁴ Ernest Gellner⁵ és Benedict Anderson⁶ – egy „elképzelt” politikai közösségként határozzák meg a nemzetet.

1 A tanulmányban a török neveket eredeti írásmódjukban közlöm. A magyar nyelvben meggyökeresedett tulajdonneveket (Isztambul, Musztafa Kemál Atatürk) viszont a magyaros átrásban használom.

2 Ezek a kanonizált elemek természetesen a mindenkori bel- és külpolitikai feltételeknek megfelelően változhatnak.

3 A történelmileg legkorábban megjelent primordialista-perennialista iskola a nemzetek öröktől fogva való létezése mellett áll ki. Ezen tanítás alapján nemzetek mindig is léteztek, s ugyanúgy létjogosultsága van beszélni asszír nemzetről, mint manapság német nemzetről, illetve logika szerint már a középkorban is létezett magyar nemzet. A másik iskolát a modernista elméletek alkotják. Ezek a nemzetet egy megkonstruált, modern kori jelenségként kezelik. Végezetül pedig az Anthony D. Smith nevével fémjelzett etnoszimbolisták a két fentebbi iskola eredőjeként amellet érvelnek, bár a nemzet újkori képződmény, egy már korábban létező etnikai magra épül, amely a nemzetépítés motorjává vált.

4 Breuilly, 2004. 134–149.

5 Anderson, 2006.

6 Gellner, 2009.

A tanulmány ezt a folyamatot kívánja vizsgálni Törökország és az ataturki nemzetépítés példáján keresztül. Az 1923–1938 között zajló folyamatok megértéséhez az első részben az Oszmán Birodalom utolsó évtizedeiben zajló eseményeket kívánja bemutatni az elemzés. Ebben az időszakban már bizonyos szerepet kap az éppen megjelenő török nacionalizmus. Az ifjútörökök hatalomra kerülése után (pán)török nemzeti egyesületek jöttek létre, melyek a vezetés támogatását is élvezve hozzáálltak a nemzeti identitás kialakításához. Az ifjútörökök 1918–1923-ig azonban csak egyik, s nem is feltétlenül a legerősebb irányzatot alkották a reformisták között.

A tanulmány második része bemutatja az I. világháborút követő függetlenségi háborút és a kemalista hatalomátvétel körülményeit, melyek végül megalapozták a későbbi reformkorszakot. A harmadik rész a török nemzeti identitás alapjainak a megteremtésével foglalkozik, főleg a történetírásra és a nemzeti nyelv megteremtésére koncentrál, de elemzi több jelkép (zászló, himnusz) elfogadásának körülményeit, ahogy kitér a nemzeti ünnepek kanonizálására is. A következő rész pedig az elit által elfogadott és kialakított nemzettudat elterjesztésének módjait, annak eszközrendszerét vizsgálja meg, különös hangsúllyal az oktatási rendszerre, valamint a szekuláris államrend (és gondolkodás) legfőbb ellensége, az iszlám elleni támadásra. Az utolsó rész az ataturki kisebbség- és bevándorláspolitikával foglalkozik, ami a török nemzetépítés és a homogén nemzetállam megteremtése érdekében egy jól átgondolt stratégia keretében indult meg.

A „törökség feltalálása”

Az Oszmán Birodalmat a 18. század elejétől folyamatos kihívások érték a területvesztések,⁷ illetve ezzel szoros összefüggésben a felemelkedő nyugati hatalmak és Oroszország okozta modernizációs kényszer, valamint végezetül a 19. század elejétől a Franciaországból importált nacionalizmus⁸ képében. Ezekre az uralkodó elit

7 A Porta számára megrázó vereséget jelentő Buda elvesztése, majd pedig a karlócai (1699), illetve a pozsareváci béke (1717) után az átmeneti sikerek ellenére (győztes csata a Prutnál Nagy Péter ellen 1711-ben, Szerbia és Olténia visszaszerzése a Habsburgoktól 1739-ben) a birodalom területi hanyatlása megállíthatatlan volt. A kücsük-kajnardzai béke (1774), a Krími Kánság elvesztése (1789), Besszarábia feladása (1812), balkáni (Szerbia 1815–1833, Görögország 1829) és kaukázusi területvesztések (1833) után a krími háborúban sikerült ugyan átmenetileg angol–francia segítséggel megőriznie pozícióját, de a 19. század második felétől újabb területeket veszített el. Az egyre kiszolgáltatottabbá váló Oszmán Birodalom 1878-ban de facto elveszítette Boszniát, a mai Bulgária északi részét, Ciprust, s három kaukázusi tartományt át kellett engednie az oroszoknak. Románia elnyerte függetlenségét (a berlini kongresszus ugyan kedvezőbb feltételeket teremtett a birodalom számára, mint a San Stefanó-i béke). 1881-ben Thesszáliát, 1882-ben Egyiptomot, 1885-ben pedig Kelet-Ruméliát kényszerült feladni a birodalom. 1911-ben a Dodekanészoszt és Líbiát az olaszok szerezték meg, míg a két Balkán-háború eredményeképp 1912–1913-ban az Oszmán Birodalom szinte teljesen kiszorult a Balkán-félszigetről.

8 Ebben jelentős szerepet játszottak a Nyugatról és Oroszországból érkező új ideológiai áramlatok, főleg a nacionalizmus, mely a balkáni népek körében mind több követőre talált. Ezek az új eszmék elérték a törököket is. Itt meg kell említenünk Vámbéry Ármint, aki a 19. század utolsó évtizedeiben bejáratos volt az udvarba, s jelentős eredményeket ért el a török kultúra „felfedezése” terén.

részéről a reformkorszakok adtak választ (18. század vége–19. század eleje, Tanzimát), melyek alapvetően a birodalom megőrzése érdekében a legfontosabbnak tartott intézmények, a hadsereg és a bürokrácia modernizálására koncentráltak, illetve megkezdték egy korszerűbb, európai stílusú államszervezet kiépítését.⁹

Az Oszmán Birodalom (török) elitjében a „nemzeti ébredés” a 19. század utolsó harmadában vette kezdetét. Ez a franciákhoz képest nemcsak közel egy évszázados késést, de a közép-európai népekhez és a birodalom keresztény alattvalóihoz viszonyítva is több évtizedes lemaradást jelentett. A birodalmi tudattal rendelkező, részben török elit sokáig elsősorban oszmánként és muszlimként definiálta magát. A szultán iránti hűség jelentette az identitás egyik alapkövét, míg maga a „török” szó a tanulatlan anatóliai földművelő parasztra vonatkozott, s inkább számított szitokszónak az udvarban, mintsem megbecsült embert jelölő fogalomnak.¹⁰ A birodalom alattvalói számára – a millet-rendszer vallásra épülő jellegéből adódóan – a vallás határozta meg az identitást. Ez kedvezett a későbbi pániszlamista áramlatoknak, de a keresztény közösségek védelmének hangoztatásával a nagyhatalmak – többnyire sikeresen – beavatkozhattak a birodalom életébe, akár háborúval is (például orosz–török háború, 1877–1878).¹¹

Ezen adottságok mellett a birodalom megmentésére három irányzat jött létre, ahogy azt a tatár származású Yusuf Akçura *Üç Tarz-ı Siyaset* (Három politika) címmel 1904-ben publikált cikkében megírta. (Az írás a török nacionalizmus, a milliyetçilik¹² első kinyilatkoztatása lett.)¹³ A felvázolt irányzatok közül az első, az oszmanizmus a birodalom lakosainak egy közös (oszmán) identitást kívánt adni, áthidaló megoldásként a megerősödő nacionalizmusokra. A második irányvonulat II. Abdülhamid szultán (1876–1909) képviselte, aki viszont a muszlim vallásra építve pániszlamista elveket kezdett hirdetni, és sikeresen kooptálta a birodalom vezetésébe az arab és kurd törzsfőket. Ráadásul ez kiváló lehetőséget adott a jelentős muszlim lakosság fölött rendelkező Nagy-Britannia és Oroszország esetében a tárgyalási pozíciók javítására.

Az Akçura által felvázolt harmadik út a törökségre épített nacionalizmus volt, mely a birodalom jövőjét a török etnikum vezető szerepének biztosításában látta – itt kulcsfontosságú szerepet kapott a Haza (Vatan), melyet a folyamatosan zsugorodó birodalomban egyre többen Anatóliával azonosítottak. Ez a folyamat a 19. század második felében kezdődött, s eleinte az értelmiségiek kisebb csoportjait érintette. Egyik első képviselője¹⁴ az albán származású Namik Kemal volt, aki több

9 Toker–Tekin, 2002. 81–82.

10 Erről ld. részletesebben: Ortaylı, 2004.

11 A Közel-Keleten amerikai és nyugat-európai misszionáriusok főleg a keresztény arabok között jelentős oktatási tevékenységet végeztek, ami hozzájárult ezen csoportok felemelkedéséhez és a nyugati eszmékkel történő megismerkedésükhöz.

12 A török nyelvben két szó létezik a nacionalizmusra: a milliyetçilik és az ulusalçılık. Bár mindkettő formailag ugyanazt jelenti, a millet-rendszer miatt az előbbinek vallásos jelentésárnyalata van (ráadásul arab eredetű szó), míg az utóbbi egy szekulárisabb nacionalizmusra utal (s inkább a baloldali mozgalmak szóhasználatába illeszkedik).

13 Araı, 1994. 19.

14 Többek között még meg lehet említeni Ahmet Vefik Paşát, Süleyman Paşát, Şemseddin Samit, Ali Suavit stb.

hazafias verset publikált (Vatan Türküsü, Vatan Mersiyesi),¹⁵ ezek mellett az 1873-as *Vatan Yahut Silistre* (Haza vagy Szilisztra) című színdarabjában egy a bulgáriai Szilisztrában élő szerelmespár történetét mutatta be, akik úgy döntenek, hogy inkább az anatóliai hazát választják a határ menti várossal szemben.¹⁶ A századfordulótól kezdve a „törökség” egyre elfogadottabb fogalomná vált, s mind több képviselője akadt. 1897-ben Mehmed Emin *Türkçe şiirler* (Török versek) című kötetében büszkén vallotta magát töröknek.¹⁷ A 19. század utolsó negyedében egyre intenzívebb munka indult meg a török irodalom megteremtéséért, melyhez több író és költő csatlakozott (Ahmet Mihat Efendi, Mehmet Emin, Abdülhak Hamid stb.).¹⁸

Az új oszmánok (yeni Osmanlılar) és a századforduló környékétől kezdve az ifjútörökök¹⁹ (jön Türkler) meglehetősen heterogén csoportokat alkottak, jelen voltak mind a nyugati emigrációban, mind a birodalomban fellelhető mozgalomban. Nagyobb szerepre azonban csak az 1908-as puccs után tudtak szert tenni, mikor a hatalmat az Egység és Haladás Egyesülete (İttihat ve Terakki Cemiyeti, ITC), vagyis pártja gyakorolta. Ez az időszak a II. Abdülhamid szultán által propagált iszlamista irányvonal helyett a „nemzetibb” irányzatnak kedvezett. Az Egység és Haladás tagjai ettől kezdve hatásosabban tudták érvényesíteni az elképzeléseiket; sokan pedig emigrációból hazatérve vetették bele magukat a politikába.

A nacionalista csoportokon belül nagyobb jelentőségre tett szert a már említett Yusuf Akçura és a kurd felmenőkkel rendelkező, Atatürkre nagy hatással lévő Ziya Gökalp.²⁰ Nem véletlen, hogy az ifjútörökök hatalomátvétele után gombamód szaporodtak a (pán)türkista elveket valló egyesületek és folyóiratok. Yusuf Akçura kezdeményezésére 1910-ben megalakították a Török Egyesületet, illetve annak azonos nyelvű folyóiratát (Türk Derneği). A szervezkedő egyesület külföldön is létrehozott fiókirodákat, így Budapesten is, ahol a helyi vezető Kúnos Ignác lett.²¹ Az Ifjú Tollak (Genç Kalemler) és azonos nevű folyóirata 1911-ben kezdte meg működését Ziya Gökalp s a nyelvreform egyik emblematikus szorgalmazója, Ömer Seyfettin vezetésével.²² A pántörök eszméket propagáló török-tatár bevándorlók (a már ismert Yusuf Akçura, illetve Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzade Ali) pedig 1911-ben létrehozták a Török Hazát (Türk Yurdu).²³ A legtovább fennmaradó és legjelentő-

15 Keskin, 1999. 47–49.

16 A sors különös fintoraként öt év múlva a városban lakó törököknek valóban el kellett dönteniük, vajon a részlegesen önállóvá váló Bulgáriában vagy pedig az Oszmán Birodalomban kívánna-e élni. Ami a mű utóéletét illeti, Namik Kemal a hatóságok pár éves ciprusi raboskodásra ítélték a veszélyesnek tartott, felforgató mű miatt.

17 Lewis, 1988. 301.

18 Başgöz–Uğurlu, 2011.

19 A mozgalomban sok keresztény: örmény, görög, vlach stb. is részt vett.

20 Ziya Gökalp (1876–1924) nemzetfelfogása inkább kulturális megközelítésen nyugodott az etnikai meghatározás helyett. A hangsúly a nyelven, a valláson, az erkölcsi értékrenden alapult (de facto az azonos oktatásban részesülők közössége).

21 Arai, 1994. 27.

22 Aydingün, A.–Aydingün, İ., 2004. 417.

23 Arai, 1994. 82.

sebb nacionalista egyesület a Türk Ocağı volt,²⁴ amelyet szintén 1911-ben alapított diákok egy népes csoportja (hivatalos megalakulása viszont 1912 márciusában volt). Ehhez gyorsan csatlakoztak a már említett értelmiségiek.²⁵ Az 1911-es év látványos nemzeti tudományos-irodalmi-politikai feléledésnek lehetett tanúja: még az esztendő végéig megjelent Szkopjében (Üsküb) a *Yeni Mektep* (Új Iskola), Izmirben a *Gençlik* (Ifjúság), Szalonikiben a *Yeni Felsefe Mecmuası* (Új Filozófia Lapja) és végezetül Bitolában²⁶ a *Yeni Fikir* (Új Ötlet).²⁷ Később az iszlám megreformálására a nacionalisták 1914-ben megalapították az *Islam Mecmuası* (Iszlám Újság) nevű folyóiratot, melynek mottója, a „Vallásos élet, élhető vallás” („Dinli bir hayat, hayatlı bir din”) sokat elárul a folyóirat irányultságáról. Az Egység és Haladás Egyesülete által pénzügyileg támogatott periodika a modern oktatás, az iszlám liberálisabb interpretációja mellett állt ki.²⁸

A birodalom későbbi története szempontjából sorsdöntő volt, hogy az ifjútürök Egység és Haladás által létrehozott egypártrendszerben a nacionalisták kerültek hatalomra, különösen miután 1913-ban a háborús helyzetre hivatkozva az Enver–Celal–Talat pasákból álló triumvirátus feloszlatta a többi pártot, és de facto diktatúrát vezetett be. Már ekkor kezdetét vette a soknemzetiségű Oszmán Birodalomban a török etnikum pozícióinak „javítása”, így a török tanórák bevezetése, majd pedig 1913 után az anatóliai nem muszlim népek gazdasági gyengítése és a törökök támogatása.²⁹ Az ekkor meginduló nemzetiesítés egyéb eszközöket is igénybe vett. A Balkán-háborúk (1912–1913) okozta súlyos krízis után – némi német hatásra – a nacionalista török vezetés az Európában népszerű hazafias cserkészegyesületek létrehozásáról döntött. Így 1913-ban megalapították a Török Erő Társaságát (Türk Gücü Cemiyeti), majd pedig a Honvédelmi Minisztérium utasítására 1914-ben az Oszmán Erő Társaságát (Osmanlı Güç Dernekleri). Az előbbi indulóját Yeni Atilla (Új Attila) néven maga Ziya Gökalp írta.³⁰ Összességében elmondható, hogy az ezekben az években folytatott politika továbbélését látni az 1919–1923 utáni időszakban is.³¹

Mint a későbbiekből ismeretes, az Enver–Talat–Celal triumvirátus a központi hatalmak oldalán 1914 őszén belépett az I. világháborúba. A birodalom súlyos

24 A szervezet később az atatürki nemzetiesítő politika egyik műhelyévé vált. Elnöke a függetlenség háború után Atatürk lett. Az egyesület 1931-ben összeolvadt a Köztársasági Néppárttal. A szervezet ekkor élte a fénykorát, 30 ezer tagot számlált. 1949-ben újjáalakult, s jelenleg is létezik.

25 Arai, 1994. 111–114.

26 Látható, hogy a balkáni területek milyen nagy súlyt képviseltek a török nacionalista mozgalomban. Mivel az ifjútürök lázadás innen indult ki, a bázis mindvégig itt is maradt. Az Egység és Haladás első kongresszusát Szalonikiben (akkor Selanik) rendezték, s Makedónia tartományban jelentek meg az említett folyóiratok. Mindez ékesen példázza a Balkán jelentőségét a török nemzetépítés korai szakaszában. (Atatürk is Szalonikiben született, illetve ezen a területen végezte iskoláit.) A terület elvesztése a Balkán-háborúk során súlyosan megrázta a török elitet, s több folyóirat a háborúk után már nem is indult újra.

27 Odabaşı, 2012. 6–7.

28 Arai, 1994. 127–135.

29 Yılmaz–Şahin, 2006. 66.

30 Nezir-Akmeşe, 2005. 166–167.

31 Fontos megjegyezni, hogy az első görög kitelepítésekre – mintegy anticipálva az 1922. évi szerződést – már 1914-ben sor került.

vereségével végződő háború idején jelentős változások történtek: a törökök nagy véráldozatokat szenvedtek el, emellett a keleti tartományokból jórészt eltűnt az örmény és a keresztény asszír etnikum, az antant támogatásával az arabok felkelést robbantottak ki, s 1918 őszére a britek javarészt megszállták a mai határtól délre eső részeket – ezzel Szíria, Irak, Palesztina és az Arab-félsziget elveszett a birodalom számára.

Az atatürki Törökország létrejötte

A I. világháború harci cselekményeit lezáró mudroszi fegyverszünetet (1918. október 30.) követően a birodalmat elhagyó triumvirátus egy kivézt és feldúlt országot hagyott maga után,³² melynek délkeleti tartományaiban angol és francia, a délnyugatiakban olasz, fővárosában pedig angol csapatok jelentek meg, s folytatták előrenyomulásukat.³³ A hadsereg lefegyverzése mellett megindultak az örmény népiirtás vádlottjai elleni eljárások, illetve a területek megőrzése érdekében felmerült az ország brit mandátummá nyilvánításának ötlete³⁴ (bár az amerikai opció is nagy népszerűségnek örvendett). A szultán, VI. Mehmet Vahidettin a nagy veszteségeket elszenvedett birodalom vezetőjeként mind a súlyos fegyverszüneti, mind a későbbi békefeltételek aláírására hajlandónak mutatkozott.³⁵

Török részről az ellenállás a görögök izmiri (szmirnai) partraszállása után kezdődött. A görögök megjelenése nemcsak az elit részéről váltott ki komoly ellenérzéseket, de országszerte tüntetések kezdődtek. Az arab területek elvesztése még nem okozott komolyabb törést,³⁶ de Anatólia felosztása már a törökség felदारabolását és elüldözését jelentette. Ez pedig érezhető fenyegetésként valóban ott lebegett szinte mindenki szeme előtt. Az előző évtizedek háborúinak eredményeképp több százezer menekült érkezett a Krímből, a Balkánról és a Kaukázus térségéből. A birodalom 1911 óta folyamatosan háborúban állt. A Balkán-háborúk idején százezrek váltak hontalanná, s indultak új lakóhelyet keresni, a világháború alatt pedig Anatólia keleti részén újabb tömegeknek kellett elhagyniuk otthonukat. A görögök partraszállásával újabb menekülthullám vette kezdetét. 1919–1922 között Nyugat-Anatóliából 1,2 millió ember menekült el,³⁷ akik elhelyezése súlyos gondot jelentett, ugyanakkor hozzájárult a társadalom felrázásához. Ez a tényező kulcsfontosságú volt az anatóliai parasztság mobilizálásában, mivel a parasztok a

32 Az Enver–Celal–Talat triumvirátus az összeomlást látván 1918-ban elhagyta az országot. Később Celallal és Talattal az örmények, Enverrel egy kalandos akció során a szovjetek végeztek.

33 1919 februárjában a fehér lovon ülő Franchet d’Espèrey francia tábornok vezetésével bevonultak az antantcsapatok a fővárosba. A britek elfoglalták az olajban gazdag Moszult, a franciák Kilikiában szálltak partra, miközben az örmények is területszerzésbe kezdtek keleten. Nyugaton, Kuşadasi és Antalya térségében olaszok szálltak partra 1919 márciusában.

34 Ezt elsősorban az Anglia Barátai Társaság (Íngiliz Muhipler Cemiyeti) támogatta.

35 Kayalı, 2008. 115.

36 A „periféria” elvesztése ugyan a birodalom végét, de nem a kis-ázsiai központ feladását jelentette. Ennek ellenére az 1916-os arab felkelést az arabok árulásaként fogták fel.

37 McCarthy, 1995. 339.

korábbi tapasztalatok alapján biztosra vették, hogy az impériumváltás a földjeik elvesztésével is együtt jár. Az örmények (és szabadcsapataik) előretörésének rémével sikerült a kurdokat mozgósítani, akik jelentős része a sèvres-i béke határozatai értelmében valóban keresztény fennhatóság alá került volna.

Az Egység és Haladás hálózata segítségével megindult a nemzeti erők megszervezése (kuva'yi milliye), a területek visszaszerzése mégsem ment könnyen. Jóval korlátozottabb lehetőségeik voltak a görög és egyéb antanterőkhöz képest. A mozgalom élére egy török tábornok, Musztafa Kemál³⁸ állt, aki Isztambul elhagyva a keleti területeken elkezdte megszervezni az ellenállást.³⁹ Az év folyamán – jellemzően a keleti tartományokból érkező képviselők részvételével – két kongresszust tartottak Erzurumban (július 23–augusztus 17.) és Sivasban (szeptember 4–11.), melyeken kinyilvánították, hogy fegyveresen is ellenállnak az országot megtámadó seregeknek. A program az oszmán-muszlim identitás hangsúlyozására épült, illetve Kemál retorikájában már ekkor nagy teret kapott a nép (halk) érdekeinek a védelme, valamint annak képvisellete. Ez nemcsak az antanterőkkel szembeni mozgalmat volt hivatott legitimálni, de hamarosan a 600 éves dinasztiával szembeni fellépést is.⁴⁰

A feladat nem volt könnyű: nemcsak a megszállókkal kellett szembeszállni, de a szultáni tábornok is térdre kellett kényszeríteni. Ez 1919 közepe után viszonylag jól haladt. A birodalom feldarabolását el nem fogadó utolsó oszmán parlament 1920. eleji feloszlata előtt kihirdette a Nemzeti Egyezményt (Misak-ı Milli), amelyben kiállt az *oszmán-muszlimok* lakta területek megőrzése mellett.⁴¹ A szultán képviselői 1920. augusztus 20-án aláírták a jelentős területvesztéssel járó sèvres-i békét, de ekkor már az ország keleti és középső területein szerveződő, Kemál vezette hadsereg jelentette az egyetlen legitím (katonai) tényezőt az országban. 1920. április 23-án az ellenállás központjává váló Ankarában megkezdte működését a Török Nagy Nemzetgyűlés (Türkiye Büyük Millet Meclisi). Az elnevezés a Nyugaton használt Törökország terminus elfogadását jelentette.⁴²

Az 1919-ben kezdődő függetlenségi háborúban sikerült legyőzni az örményeket (1920. december 2., gömrüi béke), kedvező megállapodást kötni a franciákkal (1921-es ankarai béke). A görögöket a Sakarya folyó völgyében vívott csatában sikerült megállítani, amit az egyik török megfigyelő így kommentált: „Az 1683. szept-

38 Musztafa Kemál (1881–1938, 1934-től kezdve Atatürk) 1881-ben, Szalonikiben született. Nyugatias nevelést kapott, illetve fiatalon katonai pályát választott. Nyugati utazásai, valamint francia nyelvtudása nyitottá tették a modernizáció iránt. Az 1900-as évek derekán csatlakozott az ifjútörök mozgalomhoz. Ismertté a Dardanellák ostromakor vált, amikor visszaverte az antant előrenyomulását a szorosokban. Később a kaukázusi és a szír fronton szolgált.

39 Egyrészt Kazim Karabekir vezetésével itt állomásozott bevethető oszmán hadsereg, másrészt ezek a régiók nem álltak idegen megszállás alatt, ugyanakkor elég messze voltak a „megszállókkal” kooperáló szultáni udvartól. A szultán utasítására Samsunba küldött Atatürk 1919. május 19-én hagyta el Isztambul, ám ott később az ellenállás élére állt. Ez a nap később a függetlenségi háború kezdetének napja lett.

40 Polat, 2012. 24.

41 Ez nagyjából a mai Törökországnak felel meg, bár több kérdéses határ menti terület sorsát népszavazás útján történő rendezésre bízta a paktum (így Kelet-Trákia, a három, Oroszország által még 1878-ban megszerzett kaukázusi tartomány, valamint az arabok lakta területek).

42 Kayali, 2008. 129.

tember 13-án Bécsnél kezdődő visszavonulást sikerült 238 évvel később megállítani.⁴³ A görögök kiszorítása Anatóliából további egy évet vett igénybe, s végezetül 1922. november 16-án az angolokkal együtt a szultán is elhagyta az országot.

1923-ra Musztafa Kemál lett az ország hadsereg által támogatott teljhatalmú ura, akinek jelentős eredményeket kicsikarva a lausanne-i békében sikerült megtartania az állam jelentős részét.⁴⁴ A haláláig tartó másfél évtized során Atatürk jelentős modernizációt indított el, és diktatúrát alakított ki. 1922-ben eltörölték a szultánátust, létrehozták a Köztársasági Néppártot (Cumhuriyet Halk Partisi, CHP), amely két kísérleti időszaktól eltekintve az Atatürk-éra egyetlen politikai pártja volt. A modernizációnak a legfőbb célja egy szekuláris nemzetállami Törökország létrehozása volt, melynek során a nacionalizmus szintén mint modernizáló tényező jelent meg.⁴⁵

A nemzeti jelképek, a történelem és a nyelv kanonizálása

Az egységes nemzet megteremtéséhez a török vezetés szükségesnek tartotta az identitás – már a bevezetőben is említett – „közös eredőinek” a meghatározását. Atatürk szerint a nemzet a közös politikai egységen, a közös nyelven, a közös hazán, a közös eredeten, történelmi és erkölcsi közösségen alapul.⁴⁶ A függetlenségi háború (és a kemáli propaganda) Anatólia muszlimjait mozgósító közös élménnyé vált, melyben a túlélésért folyt a harc a keresztény hatalmak ellenében. Ennek megfelelően egyszerre jelen volt a korábbi „nemzetek feletti” oszmán tradíció, valamint a harc és összefogás szükségessége. Bizonyos jelképek kialakítására még a függetlenségi háború éveiben sor került, s ennek megfelelően erősen érvényesültek az aktuális politikai megfontolások. A vegyes muszlim hadsereg oszmán katonai zászlók alatt harcolt,⁴⁷ s ez a katonai zászló lett aztán a Török Köztársaság mind a mai napig használt hivatalos lobogója is (miközben a szultáni, zöld alapú vallási zászló kikerült a jelképek közül). A fronton oszmán zászló alatt harcoló katonák lelkesítésére pályázatot írtak ki 1920-ban, melyet a több mint 700 beküldött mű közül a népszerű költő, Mustafa Akif Ersoy *Függetlenségi indulója* (İstiklal Marşı) nyert meg a parlament 1921. március 1-jei egyhangú döntése értelmében.⁴⁸ Az induló him-

43 Idézi: Uo. 138.

44 Területileg az Oszmán Birodalom volt a legnagyobb vesztese a világháborúnak, mivel elveszítette arab tartományait. Ellenben az új török vezetés – lényegében az ifjútörökök elképzelései és a Nemzeti Egyezményben megfogalmazott koncepció folytatásaként – a haza, a törökök lakta Anatólia megmentéséért harcolt. Ezt Hatay tartomány és Kirkuk térségének kivételével sikerült is elérni. Ilyen formában, ha az Oszmán Birodalom el is veszítette az I. világháborút, Törökország megnyerte a függetlenségi háborút.

45 Çetin, Z., 2004. 350.

46 Keskin, 1999. 100.

47 Egyrészt jogilag ekkor még Oszmán Birodalomról beszélhetünk, másrészt pedig a törökökön kívül kurdokból, lázokból, cserkeszekből, bosnyákokból és albánokból álló hadsereg katonái ezt a zászlót ismerték.

48 A történet háttéréhez tartozik, hogy a korban híres Akif Ersoyt (1873–1936) külön megkérték, hogy írjon verset. A 724 pályaműből a parlamenti bizottság hatot érdemesített parlamenti bemutatásra. A ceremóniát Akif Ersoy versével kezdték, mely viszont annyira megnyerte a parlament tetszését, hogy a többi meghallgatására már nem is került sor.

nusszá válása önmagában is szakítást jelentett a szultánnal, mivel addig a bevetett gyakorlat szerint az uralkodó indulója számított az állam hivatalos himnuszának. A művet Osman Zeki Üngör török zeneszerző 1922-ben megzenésítette.⁴⁹

Az új rend megteremtette a maga új ünnepeit is. Még javában folyt a harc a görög fronton, de a török nemzetgyűlés 1921. április 23-át, a Török Nagy Nemzetgyűlés megalakításának napját nemzeti ünnepnek (Milli Bayram) nyilvánította. Ez a nap később a gyermeknappá vált (sőt Atatürk később egyhetes tanítási szünetet is elrendelt).⁵⁰ Az új állami ünnepek szinte kivétel nélkül a Kurtuluş savaşıhoz és a frissen megalapított Török Köztársasághoz kapcsolódtak. Így nemzeti ünnep lett április 23. (a Török Nagy Nemzetgyűlés megalakulásának napja), május 19. (Atatürk útja Samsunba, mely később a függetlenségi háború nyitánya lett), valamint augusztus 30., a dumlupinari győzelem napja (Zafer bayramı, az 1922. augusztusi csata után a török seregek súlyos veszteségeket okozva elkezdtek visszaszorítani a görög hadsereget), s végezetül október 29., a Köztársaság napja, a köztársaság kikiáltásának ünnepe.

A köztársaság kikiáltása, az államforma megváltoztatása és a szekuláris államrend bevezetése teljes szakítást jelentett az Oszmán Birodalommal. Mindez szükségessé tette a korábbi, jellemzően a dinasztíára építő történelemszemlélet megváltoztatását is. Atatürk 1927. október 15–20-án elhangzott hatnapos beszédében (Nutuk) – személyes interpretációjában – összefoglalta a török felszabadító háború (İstiklal Harbi) és az előző évek eseményeit.⁵¹ Ebben világosan elítélte az Oszmán-dinasztiát, amely nem képviselte a törökség érdekeit, folyamatosan háborúkba kezdett, s a soknemzetiségű birodalom bukása majdnem magával rántotta a törököket is. A háborúban a törökök viszont megvédték a hazát, s a törökség visszatérhetett a hatszáz évvel ezelőtt elhagyott nemzeti útra.

A törökség régmúltba vesző történetének igazolására igen hasznosnak bizonyultak 19. század végi–20. század eleji közép-ázsiai és anatóliai régészeti kutatások (így például a közép-ázsiai orkhoni leletek, 1889). Ezekre alapozva hamarosan, az 1920-as évek végén egy terjedelmes tézisgyűjtemény állt össze a törökség történelméről. A török történelem kutatásának intézményesítése azonban csak az 1930-as évek elején indult meg. 1930-ban a Türk Ocakları konferenciáján egy török történelemmel foglalkozó bizottság felállításáról döntöttek. 1931-ben létre is jött a történettudományi társaság (Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti), amely első konferenciáját 1932-ben tartotta. Az intézmény 1935-ben nevet változtatott, s Török Történettudományi Intézetként (Türk Tarih Kurumu) működött tovább.⁵²

Az 1930-as évek elején megszületett – Atatürk személyes hozzájárulásával – a török történeti gondolkodást és a török „nemzeti” történelmet összefoglaló *Török történelem alapjai* (Türk Tarihinin Ana Hatları) című mű. Noha csak körülbelül száz példány készült belőle, ez vált a későbbi iskolai tankönyvek fő forrásává. A szintén az

49 Üngör (1880–1958) később az elnöki szimfonikus zenekar karmestere, illetve más indulók megzenésítője lett.

50 Özçelik, 2011. 266–267.

51 Alaranta, 2008. 116.

52 Bahattin, 2008. 164.

1930-as években elfogadott *Török történelmi tézisek* szerint a török a világ legősibb civilizációja, és lényegében az összes nagy ókori civilizáció alapjait a törökök fektették le (kínai, indiai, sumer stb.). Ezt az elképzelést a Köztársasági Néppárt magáévá is tette, és így a törökség ősisége hivatalos ideológia lett. Az alkotmány módosításának vitája során 1937-ben Şükrü Kaya belügyminiszter többek között kifejtette: „Az emberiség történelme valóban a törökökkel kezdődött. Ha nincsenek a törökök, akkor nem lett volna sem történelem és minden bizonnyal civilizáció sem.”⁵³ Nem véletlen, hogy a szintén töröknek tartott hettiták történetének kutatása nagy lendülettel folyt, s a nemzetépítés fontos eszközének tartott múzeumhálózat létrehozását is ebben a korszakban kezdték el. Ahogy az sem véletlen, hogy Atatürk utasítására a Török Köztársaság első múzeuma az Anatóliai Civilizációk Múzeuma lett, amelyet eleinte Eti Müzesinek (Hettita Múzeumnak) akartak elnevezni.⁵⁴ A növekvő igényeket kiszolgáló, 1936-ban az Ankarai Egyetemen történet- és földrajztudományi kar alakult, ahol megindult a régész-, a hettitológiai, sumerológiai stb. képzés.⁵⁵

Az identitás másik pillérét adó török nyelv szintén az atatürki nemzetiesítés fő kérdésévé vált. Munis Tekinalp *Törökösítés* (Türkleştirme) című könyvében (1928) a nyelvet jelölte meg az identitás legfontosabb (legállandóbb) elemének.⁵⁶ Szintén a nyelv szerepét hangsúlyozta egyik előadásában (1923) Hammadullah Suphi Tanrıöver is. A nyelvet a többször vallást váltó törökség legidőtállóbb értékének nevezte.⁵⁷ Ezt a nézetet Atatürk is osztotta. A nyelvkérdésben viszont több problémával kellett egyszerre szembenézni: az írásmód, a nyelv és a helységnevek törökösítésével. Az utóbbi relatíve könnyen megtörtént, mivel már 1921-ben elfogadtak egy törvényt, miszerint a helységneveket a törökségnek és az iszlámnak megfelelően át kell nevezni. Így lett Kırkkiliseből Kırklareli, a kurd Diyarbekirből Diyarbakır stb.⁵⁸

A múlttal való legjelentősebb szembefordulást az arab betűs osmanli⁵⁹ eltörlése és a latin betűs ábécé bevezetése jelentette (Harf ve Dil Devrimleri). Az elfogadott változtatás nem volt előzmények nélküli, hiszen a 19. század második felében már több elképzelés született a nyelvreformról, bár ezek java része az arab betűs rendszer kiegészítésére irányult, illetve – merőben modernizációs céllal – az írásbeliség terjedését a nyelv egyszerűsítésével kívánta elérni.⁶⁰ A latin ábécé átvételének ötlete a századforduló után lett egyre meghatározóbb, amikor az albán értelmiség a bitolai (manastiri) konferencián 1908-ban elfogadta a jelenleg is használatos írásmódot. 1922-ben Azerbajdzsán is a latin ábécé használatát foglalta törvénybe, majd pedig az 1926-os bakui Első Turkológiai Kongresszuson a latin

53 Koçak, 2003. 38–39.

54 Çetin, Y., 2007. 117.

55 Uo., 120.

56 Bayar, 2011. 117.

57 Okutan, 2004. 180.

58 Bayar, 2011. 114.

59 Az osmanli arab (és négy perzsa) betűkre épülő török írásmód volt, mely a birodalom hivatalos nyelveként a török alap megőrzése mellett rengeteg arab és perzsa szót vett át. A legnagyobb gondot a magánhangzók jelölése okozta, mivel az arabban csak három magánhangzó van, a törökben viszont nyolc.

60 Bayar, 2011. 111.

betűs írásmódot kiterjesztették a Szovjetunió türk nyelveire is, amit a törökországi pántürkista körök komoly lemaradásként éltek meg.⁶¹

A nyugatos török elit tehát már a I. világháború előtt is szükségét látta az írásreformnak, ezt Atatürk is többször hangoztatta, így például Ivan Manolov bolgár turkológusnak kifejtette, hogy a latin betűs írásmód átvétele megkönnyítené a Nyugathoz történő felzárkózást.⁶² A nyelvreform egyik legtekintélyesebb támogatója, Besim Atalay 1923-ban egy „tisza nyelv” megteremtésének szükségességét hangsúlyozva felszólalt a Török Nagy Nemzetgyűlésben.⁶³ A nyelvreform előkészítése 1928 nyarán kezdődött, s a tudósok bevonásával létrehozott bizottság⁶⁴ még ezekben a hónapokban megalkotta az új ábécét és a nyelvtani szabályokat.⁶⁵ Ziya Gökalp jóslatával összhangban ez utóbbinak alapjává az isztambuli dialektus vált.⁶⁶ A megkonstruált török ábécé elfogadtatása mellett Atatürk személyesen kampányolt. Kisebb településekre látogatott el, ahol maga állt ki a tömeg elé, s egy táblánál magyarázta el az új írásmódot. Az 1928. november 1-jén elfogadott törvény értelmében 1929-től kezdődően minden könyvet az új írásmódnak megfelelően kellett publikálni, ahogy minden intézmény számára is kötelezővé vált a használata. Emellett megtiltották az arab és perzsa betűk használatát.⁶⁷

1932-ben felállították a Török Nyelv Intézetét (Türk Dil Kurulu). Az intézet munkatársai hozzáálltak a török nyelv megtisztításához, ami régi török szavak felkutatását, lehetőség szerint az arab–perzsa kifejezések lecserélését és sok esetben nyugati (főleg francia) szavak törökösítését jelentette; 1934-ben megjelent a *Tarama Dergisi* (Összegyűjtött Szavak Folyóirata),⁶⁸ majd 1935-től a többi újságban is elkezdődött az új szavak publikálása.⁶⁹ Ezzel párhuzamosan az intézet kidolgozta a „nap-nyelv-tézist”, mely szerint a világ összes nyelvének az alapját a török nyelv képezi, és ebből fejlődött ki a többi. Az 1932-es I. Török Nyelv Konferencia zárodokumentuma pedig megerősítette ezt a feltevést: „*Senkinek sem lehet semmi kétsége afelől, hogy a törökök hozták létre az első civilizációt, és az első civilizált nyelv a török volt.*”⁷⁰

A törökösítés eszközei: szekularizáció és oktatás

Az ország lakosságának nemzetiesítésére az 1920-as évektől komoly harc indult. Ezt részben politikai megfontolások diktálták (Atatürk számára a korai években komoly ellenfeleket jelentettek az iszlamisták), másrészt a modern, szekuláris Nyugathoz történő felzárkózás szükségessége. Különösen a kalifátus eltörlése (1924),

61 Yılmaz, H., 2011. 679.

62 Korkmaz, 1992. 5.

63 Bayar, 2011. 112.

64 Yılmaz, K., 2011. 67.

65 Az új ábécé nem tartalmazta a w, q, x betűket, viszont kiegészítették az ı, ö, ü, illetve az ş, ç, ğ betűkkel.

66 Aydingün, A.–Aydingün, İ., 2004. 419.

67 Yılmaz, K., 2011. 68.

68 Bayar, 2011. 124.

69 Yılmaz, K., 2011. 74.

70 Idézi: Çetin, Z., 2004. 356.

majd pedig Said sejk⁷¹ felkelése (1925) után gyorsultak fel a folyamatok. Frontális támadás érte a korábban szinte egyeduralkodó iszlám intézményeit: eltörölték a saríát, s 1926-ban bevezették a svájci polgári törvénykönyvet. Betiltották a vallási rendeket (tarikát) és eltörölték az ulema privilegizált helyzetét. Megteremtették az iszlám ügyek főigazgatóságát (Diyamet İşleri Başkanlığı), amely állami alkalmazottakká nyilvánította az iszlám vallási személyeket (például imámokat), és az 1930-as évek végén már arab helyett törökül hívott imára a müezzin. Ez súlyos törést jelentett a korábbi, hagyományos rendben, s bár a lépések eredményei vitatottak,⁷² drasztikusságuk példa nélküli volt a török történelemben.

A szultánság és a kalifátus eltörlése után – szintén a modernizáció és a népnevelés jegyében – 1924-ben hozott rendeletnek megfelelően a korábbi szultáni palotából, a Topkapiból múzeum lett.⁷³ Az 1925-ös „Tekkék, zaviyék és türbék bezárásáról” szóló törvény rendelkezett az ezekben található tárgyak múzeumokba való átszállításáról; 1926-ban pedig a mevleva dervisrend konyai központját⁷⁴ múzeummal alakították át.⁷⁵ 1934-ben a Hagia Szophia (Ayasofya) jutott ugyanerre a sorsra. Összességében a reformok kiterjedtek az élet majdnem minden területére.⁷⁶ A sajtó is – melyet 1925 után cenzúra alá vontak, az iszlamista folyóiratokat megszüntették, a maradék pedig mind nagyobb mértékben igyekezett kiszolgálni a rendszer érdekeit – a nemzetiesítés és a modern gondolatok szétterítésének igen fontos eszköze lett.⁷⁷ Igaz, leginkább a társadalom töredékét kitevő értelmiség körében.

A török kultúra ápolására is jelentős állami forrásokat fordítottak, illetve megkezdődött az intézményrendszer kialakítása. A török etnográfiai kutatások – a 19. század végi szerény kezdeteket követően – 1923 után határozott támogatást kaptak az államtól. Mehmed Fuat Köprülü vezetésével az Isztambuli Egyetemen megalakult a Turkológiai Intézet, amely nemcsak kutatási tevékenységet fejtett ki,

71 Said sejk egy személyben volt kurd törzsfő és a nakşibendi vallási rend vezetője, így felkelése egyszerre öltött vallási és nemzeti színezetet.

72 Sokan az 1990-es évek óta tapasztalható iszlamista előretörést az atatürki reformok felszínességével magyarázzák, mondván, azok nem voltak képesek az egész török társadalmat szekularizálni. Bár a helyzet összetettebb, az igaz, hogy a vidéki társadalom széles rétegeit jóval kevésbé vagy kevésbé pozitívan érintették ezek az intézkedések. Nem véletlen, hogy a demokrácia bevezetésekor (1950) tartott választáson a vallási programmal is kampányoló Demokrata Párt győzött (mely aztán több, vallással kapcsolatos atatürki intézkedést revideált).

73 A „modernebb” szultáni palotából a Dolmabahçe-palotába viszont később Atatürk maga költözött be.

74 A mevlevik vagy más néven kerengő dervisek rendjét még a 13. század közepén alapította meg Dzsálál ad-Dín Muhammad Rúmí (1207–1273) perzsa szúfi misztikus filozófus. Az akkor az Ikóniumi Szultánság központjaként szolgáló Konyában létrehozott vallási iskola a következő évszázadokban fontos intellektuális központ maradt.

75 Çetin, Y., 2007. 118.

76 Például 1925-ben egy olyan, modernizációs lépésnek tekintett törvényt hoztak, amely a nyugati kalapon kívül minden más fejedő viselését betiltotta (ez elsősorban az oszmánok alatt „nemzeti” jelképpé vált féz ellen szólt). A modernizáció fonákságára jól rámutatott a Török Nagy Nemzetgyűlésben lezajló vita, melynek során azt vetették fel, mennyire egyeztethető össze a törvény az alkotmánnyal, ha ilyen súlyosan beleszól az emberek szabadságába.

77 Yılmaz-Burak, 2011. 114.

hanem rengeteg kiadvánnyal is népszerűsítette a török népi kultúrát.⁷⁸ Ezzel párhuzamosan, 1925–1935 között neves magyar szakembereket hívtak meg, így Bartók Bélát, Kúnos Ignácot és Mészáros Gyulát is.

A Török Köztársaság állampolgárai nemzetiesítésének mégis legfontosabb eszköze az oktatás volt. Ez különösen az egységes rendszerrel nem rendelkező oszmán időkhöz képest jelentett novumot.⁷⁹ Atatürk az 1921. július 16-i oktatási konferencián kifejtette: *„Ami a nemzeti oktatási programot illeti, a régi korszak összes babonájának kitörlését, a keleti és nyugati hatásoktól független és nemzeti tulajdonságainhoz jobban illő kultúra kialakítását akarom.”*⁸⁰ Az oktatás egységesítéséről szóló törvény (Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 1924. március 3.) rendelkezései alapján az oktatási minisztérium (Maarif Vekaleti) hatáskörébe utalták az összes oktatási intézményt, felszámolták a medreszéket és egységesítették a tankönyveket.⁸¹

1928-ban, amikor bevezették az új írásmódot, az indokok között szerepelt az írástudatlanság leküzdésének célja, mivel a lakosság közel 92 százaléka nem tudott írni és olvasni. Ebben az esetben is látványos intézkedések történtek. Az általános iskolák mellett „nemzeti iskolák” (Millet Mektepleri) százait nyitották meg a felnőtt lakosság oktatására, amelyekben a tanulni vágyók két vagy négy hónapos kurzuson vehettek részt.⁸² Mindemellett igyekeztek a nőket is minél nagyobb mértékben bevonni az oktatásba. Egy időben az iskolák beindításával széles, az új ábécé elsajátítására ösztönző kampány bontakozott ki. A kormánypárti lapok a társadalom minden rétegét arra szólították fel, ismerjék, tanulják meg és használják az új írásmódot. A Millet Mektepleriben lévő képzés ráadásul hozzájárult a nem török anyanyelvű közösségek számára a török nyelv elsajátításához.⁸³ Bár a Millet Mektepleri korlátozott hatással bírt, 1929–1937 között több mint 1,451 millió ember végzett ezekben az intézményekben.⁸⁴ Ezzel párhuzamosan, míg 1923–1924-ben az országban összesen 5082 oktatási intézmény volt (4894 általános iskola, 72 középiskola, 23 gimnázium, 64 szakmunkásképző, 20 tanárképző, 9 felsőfokú intézmény), Atatürk halálakor már 6978 (6700 általános iskola, 140 középiskola, 68 gimnázium, 40 szakmunkásképző, 13 tanárképző és 17 felsőfokú végzettséget adó intézmény).⁸⁵ Az erőfeszítések hatására 1935-re az írástudók aránya 20,4 százalékra, 1945-re pedig 30,2 százalékra növekedett.⁸⁶

A népművelés újabb intézkedéseként 1931-ben létrehozták a „művelődési házak rendszerét”, ennek keretében a nagyobb településeken népházakat (összesen 479-et) és népszobákat (összesen 4322-t) alapítottak.⁸⁷ Ezek célja kulturális és egyéb programok szervezése, illetve az alapvető ismerettár megismertetése volt a

78 Başgöz–Uğurlu, 2011. 1540.

79 Aydingün, A.–Aydingün, İ., 2004. 417.

80 Idézi: Okutan, 2004. 163.

81 Kafadar, 2002. 352.

82 Korkmaz, 1992. 83.

83 Yılmaz, H., 2011. 685.

84 Bahattin, 2008.163.

85 Bahattin, 2008. 156–172.

86 Yılmaz, H., 2011. 681.

87 Çetin, Z., 2004. 352.

helyiekkel, természetesen az új, nemzetiesítő kultúrpolitika jegyében. Az egypártrendszer véget értével az 1950-es parlamenti választások után hatalomra kerülő Demokrata Párt egyik első intézkedései között felszámolta a Köztársasági Néppárt bázisának tekintett intézményeket, melyek komoly propagandát folytattak a kemalisták mellett.

Állampolgárság és kisebbségpolitika: a török nemzetállam kialakítása

Az I. világháború és a függetlenségi háború alatt végbemenő mészárlások, kölcsönös népirtások, végül a görög–török lakosságcsere nyomán Anatólia keresztény népessége a korábbi töredékére csökkent, miközben jelentős bevándorlás indult meg.⁸⁸ Ez viszont nem volt előzmény nélküli. Az Oszmán Birodalom sorozatos területvesztései miatt hatalmas menekülthullámok érték az országot; a perifériáról százezres nagyságrendben menekülő muszlim tömegek érkeztek a birodalom megmaradó területeire (az 1860-as években a Kaukázusból abházok és cserkeszek, körülbelül 800 ezren, az 1870–1880-as években Bulgáriából törökök, pomákok, tatárok és cserkeszek,⁸⁹ körülbelül 500 ezren).⁹⁰ Beáramlásuk nagyban hozzájárult Anatóliában a muszlimság számbeli növekedéséhez és a keresztény népesség arányának csökkenéséhez (körülbelül 25 százalékról 20 százalékra). A migráció folytatódott 1923 után is. 1924 és 1939 között több mint 700 ezer ember telepedett le Törökországban, aminek lakossága 1927-ben alig haladta meg a 13 millió főt.

Az újonnan érkezettek integrálása és egy stratégiaileg átgondolt bevándorláspolitikát megalkotása fontos volt a vezetés számára. Az 1920-as évek közepétől határozottabbá váló intézkedések az ifjútörökök által megkezdett telepítéspolitikát folytatták. Az 1926-ban elfogadott első letelepedési törvény (majd ezt 1934-ben egy újabb követte) a preferált bevándorlók körét a volt oszmán területek muszlim – nem csak török – lakosságában határozta meg. Ezen a kategórián belül sorrendet állítottak fel, az első helyen a balkáni muszlimok szerepeltek (azon belül is a törökök), mivel Ankarának akkoriban nagy szüksége volt a jól képzett, relatíve könnyen integrálható munkaerőre.

Törökország Görögországgal (1922), Bulgáriával (1925) és Romániával (1934) lakosságcsere-egyezményeket kötött, melyek keretében közel egymillió muszlim érkezett az országba. A korszakban körülbelül 410 ezren vándoroltak be a Balkánról (Bulgáriából 180 ezer, Jugoszláviából 111 ezer, Romániából 113 ezer fő).⁹¹ Ki kell emelnünk, hogy az áttelepedés legfontosabb kritériuma nem a nyelv vagy az etnikum, hanem a vallás volt, mivel a török vezetés tisztában volt vele, hogy a formálódó Török Köztársaság lakossága körében a legfontosabb identitásformáló tényező (még) a felekezeti hovatartozás. Emiatt a török nyelvű, de keresztény

88 Çağaptay, 2002. 68.

89 A cserkeszek még Oroszországból menekültek el, s az oszmán hatóságok telepítették le őket a Balkánon. Az 1877–1878-as orosz–török háború során újra menekülniük kellett.

90 McCarthy, 1995. 37–91.

91 Duman, 2009. 474.

gagauzok nem telepedhettek át Romániából. A kaukázusi muszlimok, így a cserkeszek, abházok, azeriek betelepedhettek, de őket már jobban „megválogatták”, mivel a hatóságok úgy vélték, a kommunista Szovjetunióból érkezők potenciális veszélyt jelenthetnek az ország számára.

Az asszimiláció érdekében nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy az újonnan érkezőket szétszórják a törökök lakta régiókban, s arányuk sehol se lépje át a 10 százalékot. Biztonságpolitikai megfontolások miatt határzónába szintén nem engedték őket, vagy ha igen, akkor az ország túloldalán kaptak új szállásterületet (így a kurdok például Rodostóban). Ennek megfelelően bizonyos csoportokat nem láttak szívesen. Idetartoztak az 1916-os felkelés miatt árulónak tekintett arabok, illetve a keresztények, így például azok az örmények is, akik még 1915-ben menekültek el.⁹²

Az asszimilációs politika a kisebbségi csoportokat is érintette. A lausanne-i békeszerződés csak a görögöket, az örményeket és a zsidókat ismerte el kisebbségnek, míg az „öslakos” muszlim csoportok, így a kurdok, lázok, arabok helyzetével semmilyen kisebbségi törvény nem foglalkozott. A lausanne-i béke által garantált kisebbségi jogok betartása viszont problémás volt. A két világháború között azonban nem került sor jelentősebb összecsapásra, deportálásra.

A nyelv a kisebbségi csoportok és a kaukázusi–balkáni bevándorlók asszimilációjában is jelentős szerepet játszott. 1924-ben minden iskolát – legyen az akár magán-, akár kisebbségi iskola – az Oktatási Minisztérium alá rendelték, ezzel is egységesítvén az oktatási rendszert, illetve szűkítvén az oktatási intézmények mozgáskörét.⁹³ 1925-ben kötelezővé tették a török nyelv tanítását a kisebbségi és az idegen nyelvű iskolákban, majd pedig két év múlva előírták, hogy csak török anyanyelvű tanárok oktathatnak ezekben az intézményekben.⁹⁴ Ezzel párhuzamosan a lausanne-i békében nem említett kisebbségek iskoláit felszámolták (muszlim kisebbségek).⁹⁵

Jelentős programok indultak meg a török nyelv átvételére. Ezek közül a leg híresebb a „*Vatandaş, Türkçe Konuş!*” (Polgárok, beszéljetek törökül!) volt, amely a török használatát volt hivatva propagálni a többi nyelvvel szemben. A mozgalmat isztambuli jogi egyetemisták indították el 1928-ban – jól példázva az állami ráhatás nélkül létező homogenizáló társadalmi törekvéseket és tényezőket.⁹⁶ Az akció viszont hamarosan kormányzati támogatást kapott, később kiterjedtebb méreteket öltött, s elsősorban a törökül egyáltalán nem beszélő szefárd zsidóságot célozta meg.⁹⁷

A homogenizációs politika eszközeként az 1934-es családnévtörvény (Soyadı Kanunu) és a családnévi státútum (Soyadı Nizamnamesi) kötelezővé tette családnevek felvételét, de ezen a téren megtiltotta az etnikai hovatartozásra vagy foglalkozásra utaló nevek használatát. Az utóbbi pedig kikötötte, hogy yan, of, ef, vic, is, dis, pulos, aki, zade, mahdumu, veled és bin szótagra végződő nevek regisz-

92 Çağaptay, 2002. 71.

93 Bahattin, 2008. 161.

94 Okutan, 2004. 168.

95 Bayar, 2011. 116.

96 Aslan, 2007. 251.

97 Okutan, 2004. 184.

rálása nem lehetséges – ezzel megszűnt a tradicionális örmény, görög, arab, szláv, kurd névadás lehetősége.⁹⁸

Az ország legnagyobb kisebbségének, a kurdnak is gyökeresen megváltozott a helyzete a Török Köztársaság kikiáltása után. A korábban a szultáni hatalomtól többé-kevésbé laza függésben lévő kurd törzseknek szembesülniük kellett a központosító állammal. Ráadásul ők – a bevándorlókkal szemben – generációk óta egy tömbben, főleg az ország délkeleti részén éltek, és számukra a „törökké válás” nem jelentett elvándorlást egy ellenséges környezetből és elnyomásból, illetve esetlegesen társadalmi felemelkedést. Az oszmán-muszlim testvériség helyett a nemzetiesítő török állammal szembesülő kurdok szervezkedni kezdtek. Nehezményezték, hogy az amúgy sem túl jelentős kurd nyelvű publikálást megszüntették,⁹⁹ a kurd nyelvű oktatást felszámolták, s a kurdok igényeivel ellentétben kisebbségi törvény sem került napirendre a Török Nagy Nemzetgyűlésben, illetve ezzel párhuzamosan a Kurdisztán fogalmat is kivették a könyvekből.¹⁰⁰ Sőt hamarosan a kurd szó használata is megszűnt, helyette „hegyi töröknek” nevezték a népességet.

A kurdok rendszeresen robbantottak ki felkeléseket, ami miatt szükségállapotot hirdettek ki. Ezek közül a legjelentősebb a Said sejk által vezetett 1925-ös lázadás volt. A főleg a Diyarbakir környékére koncentrálódó felkelés végül elbukott a török hadsereg erőfölénye, illetve a kurdok megosztottsága miatt. Ez utóbbi körülmény a több tucat további lázadás sikerességét is alaposan megkérdőjelezte. A kurdok ezekben az évtizedekben a nemzetépítésnek még igencsak korai szakaszában álltak, s elitjük is megosztott volt – a helyi földesurakat Ankara jellemzően sikeresen integrálta a vezetésbe, különösen a lázadások leverése után. A sporadikus felkelésekből két nagyobb emelkedett ki: az Ararát térségében folytatott háború 1930-ban, majd pedig a dersimi felkelés 1937–1938-ban, amikor a török légierőt is be kellett vetni. A kurd akciók véres elfojtása után (1938) de facto helyreállt a rend a keleti tartományokban, s pár év múlva a szükségállapotot is felszámolhatták. A török nemzetállam kiépítése elleni legkomolyabb akciókat fegyverrel kellett levern. Köszönhetően a török nyelvű iskolarendszernek, a török nyelvtudás terjedni kezdett a kurdok körében is.¹⁰¹ A jelentős asszimilációs veszteség ellenére mindez nem vezetett a kurd etnikum beolvadásához. A kurdok esetében egységes politikai fellépésre, valamint az igazi „nemzetiesítő” aktor megjelenésére még évtizedeket kellett várni.¹⁰²

*

A tanulmány abból a feltevésből indult ki, hogy a török nemzet de facto a modern Törökország megteremtésével együtt jött létre, s mint ilyen más nemzetekhez hasonlóan egy megkonstruált képződmény. Mint láttuk, a 19. század végén meg-

98 Bayar, 2011. 125.

99 Noha a szultáni időkben a vezetésből támogatták az írástudatlanság felszámolásán fáradozó kurd szervezeteket.

100 Bruinessen, van, 1992. 416.

101 A Kurd Munkáspártban (Partiya Karkerên Kurdistan) és a nyugati emigrációban a kurdok jellemzően a török nyelvet használják.

102 Erről részletesebben: Egeresi, 2011.

kezdődött bizonyos értelmiségi csoportokban a török „nemzeteszme” kialakítása, amely 1923 után az állami modernizáció tényezője lett. A török nacionalizmus jelentős képviselői – az Egység és Haladás korszakához hasonlóan – az atatürki elitben is prominens személyek maradtak. Ez az elit felülről kiindulva látott neki az egységes nemzet kialakításának, ám ezúttal már nem kellett megküzdenie az oszmánizmussal – ami az Oszmán Birodalom megszűnésével de facto okafogyottá vált – vagy az iszlamizmussal, és ezúttal maga mögött tudhatta az állam támogatását.

Az atatürki államépítés szerves részévé váló török nemzetépítés és kultúrpolitika támogatására kiépült egy intézményrendszer, a maga tudományos intézeteivel és fórumaival. A nemzettudat alkotóelemeinek jelentős részét már a 19. század kitermelte magából, a nemzetiesítő állam érthető okokból támogatta ezek bővítését (történelmi kutatások, néprajzi-népzenei gyűjtések, akár magyar tudósok bevonásával stb.). Az oszmán-muszlim múlttal szakító Török Köztársaság kultúrpolitikájában a török időkhöz és ősi korszakokhoz tért vissza, miközben a függetlenségi háborút és az utána következő időszakot a történelem fénypontjaként igyekezett beállítani. Ez a folyamat a nemzeti jelképek megteremtésében, az ünnepek megkonstruálásában és a nyelvpolitikában jól tetten érthető.

A törökösítő elemek bekerültek az oktatásba, miközben az általános modernizáció és nyugatosodás keretében megkezdődött a vallás visszaszorítása a mindennapi életben. A hagyományos oszmán-muszlim életvitelre többek között nagy csapást jelentett a vallási intézményrendszer átalakítása és a latin ábécé bevezetése. Ez utóbbi igen hamar különbségek kialakulásához vezetett az egyes generációk között, falat emelt az új rendszerben felnövőik és az újat megtanulni nem tudók és nem kívánók között.

Az Atatürk-éra kisebbségpolitikája szintén homogenizáló törekvéseket mutat. A bevándorlók töröktől különböző nyelveinek visszaszorítása – többé-kevésbé nemzettudatuk lecserélésével együtt – többnyire sikeresen haladt, amit a jól átgondolt telepítéspolitika is segített. Ennek köszönhetően napjainkban ugyan vannak például cserkesz, bosnyák, albán egyesületek az országban, azonban a legtöbb esetben tagjaik nem is beszélik ősik nyelvét, s alapvetően töröknek vallják magukat. A kurdokkal szemben alkalmazott kisebbségpolitika – bár többször is fegyveres ellenállást váltott ki – szintén ért el sikereket, a kurdkérdés azonban mind a mai napig Törökország egyik legnagyobb problémája maradt.

A nehézségek és minden ellentmondásossága ellenére az atatürki nemzetépítés maradandónak bizonyult. A török identitás akkor meggyökeresített alapvető tézisei, noha túlzó részeit azóta revideálták, máig érvényben vannak, és a Kemál által alapított intézmények jelentős része még ma is működik. Atatürk már életében a nemzetépítés, a törökség egyesítésének kiemelkedő személyisége volt, halála után alakja a török nemzettudat fontos, integráns részévé vált. Emlékével a Törökországban járók nap mint nap találkozhatnak, nemcsak a *lieux de mémoires* szintjén (Anitkabir, Atatürk Orman Çiftliği, az első köztársasági parlament, a szülőház Szalonikiben stb.), hanem Atatürk utcanévek, szobrok, képek, zászlók formájában is a mindennapi élet fontos eleme maradt.

Forrás- és irodalomjegyzék

Szakirodalom

Alaranta

2008 Alaranta, Toni: Mustafa Kemal Atatürk's Six-Day Speech of 1927: Defining the Official Historical View of the Foundation of the Turkish Republic. In: *Turkish Studies*, 9. (2008) 1. sz. 115–129.

Anderson

2006 Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Bp., 2006.

Arai

1994 Arai, Masami: *Jön Türk dönemi Türk milliyetçiliği*. İstanbul, 1994.

Aslan

2007 Aslan, Senem: „Citizen, Speak Turkish!”: A Nation in the Making. In: *Nationalism and Ethnic Politics*, 13. (2007) 2. sz. 245–272.

Aydingün, A.–Aydingün, İ.

2004 Aydingün, Ayşegül–Aydingün, İsmail: The Role of Language in the Formation of Turkish National Identity and Turkishness. In: *Nationalism and Ethnic Politics*, 10. (2004) 415–432.

Bahattin

2008 Bahattin, Demirtaş: Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler. In: *Akademik Bakış*, 1. (2008) 2. sz. 155–176.

Başgöz–Uğurlu

2001 Başgöz, İlhan–Uğurlu, Çev. Serdar: Türkiye’de Folklor Çalışmaları Ve Milliyetçilik. In: *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6. (2011) 3. sz. 1535–1547.

Bayar

2011 Bayar, Yeşim: The Trajectory of Nation-Building Through Language Policies: The Case of Turkey During the Early Republic (1923–1938). In: *Nations and Nationalism*, 17. (2011) 1. sz. 108–128.

Breuilly

2004 Breuilly, John: Állam és nacionalizmus. In: *Nacionalizmuselméletek*. Szerk.: Kántor Zoltán. Bp., 2004. 134–149.

Bruinessen, van

1992 Bruinessen, Martin, van: *Ağa, Şeyh, Devlet*. İstanbul, 1992.

Çağaptay

2002. Çağaptay, Soner: Reconfiguring the Turkish Nation in the 1930s. In: *Nationalism and Ethnic Politics*, 8. (2002) 67–82.

Çetin, Y.

2007 Çetin, Yusuf: Mustafa Kemal Atatürk Döneminde (1920–1938) Müze ve Eski Eserler Konusunda Yapılan Çalışmalar. In: *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 12. (2007) 117–121.

Çetin, Z.

2004 Çetin, M. Zafer: Tales of Past, Present, and Future: Mythmaking and Nationalist Discourse in Turkish Politics. In: *Journal of Muslim Minority Affairs*, 24. (2004) 2. sz. 347–365.

Duman

2009 Duman, Önder: Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923–1938). In: *Ankara Üniversitesi Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 43. (2009) 1. sz. 473–490.

Egeresi

2011 Egeresi Zoltán: *Repedező nemzetállam? Török nemzetépítés és kurd nemzetalkotás*. Bp., 2011. http://www.grotius.hu/doc/pub/CFLIIE/2011_21_egeresi_zolt%C3%A1n_%20repedezo_nemzetallam.pdf. A hozzáférés ideje: 2013 februárja.

Gellner

2009 Gellner, Ernest: *A nemzetek és a nacionalizmus*. Bp., 2009.

Kafadar

2002 Kafadar, Osman: Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları. In: *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. Eds.: Gültekingil, Murat–Bora, Tanıl. III. köt. *Modernleşme ve Batıcılık*. Ed.: Koca-başoğlu, Uygur. İstanbul, 2002. 351–381.

Kayali

2008 Kayali, Hasan: The Struggle for Independence. In: *The Cambridge History of Turkey*. III. köt. *Turkey in the Modern World*. Ed.: Kasaba, Reşat. Cambridge, 2008. 112–146.

Keskin

1999 Keskin, Mustafa: *Atatürk’ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*. Ankara, 1999.

Koçak

2003 Koçak, Cemil: Kemalist milliyetçiliğin bulanık suları. In: *Modern Türkiye’de siyasi düşünce*. Eds.: Bora, Tanıl–Gültekingil, Murat. IV. köt. *Milliyetçilik*. Ed.: Bora, Tanıl. İstanbul, 2003. 37–43.

Korkmaz

1992 Korkmaz, Zeynep: *Atatürk ve türk dili*. Belgeler. Ankara, 1992.

Lewis

1988 Lewis, Bernard: *Islam et laïcité. La naissance de la Turquie moderne*. Paris, 1988.

McCarthy

1995 McCarthy, Justin: *Death and Exile. The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1921–1922*. Princeton, 1995.

Nezir-Akmeşe

2005 Nezir-Akmeşe, Handan: *The Birth of Modern Turkey. The Ottoman Military and the March to World War I*. London, 2005.

Odabaşı

2012 Odabaşı, İ. Arda: Journals of the Turkish New Life Movement in the 2nd Constitutional Era. In: *Turcologia. International Journal of Turcologia*, 7. (2012) 13. sz. 5–16.

Okutan

2004 Okutan, M. Çağatay: *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*. İstanbul, 2004.

Ortaylı

2004 Ortaylı, İlber: *Az Oszmán Birodalom leghosszabb évszázada*. Gödöllő, 2004.

Özçelik

2011 Özçelik, Mücahit: 23 Nisan Çocuk Bayramı’nın Ortaya Çıkışı ve 1922–1929 Yılları Arasında 23 Nisan Kutlamaları. In: *Journal of Gazi Academic View*, 5. (2011) 9. 265–284.

Polat

2012 Polat, Gülsün: Changes in State-Society Relations from the First World War to the National Independence Struggle (1914–1923). In: *Turkish Historical Review*, 3. (2012) 1. sz. 19–41.

Toker–Tekin

2002 Toker, Nilgün–Tekin, Serdar: Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: 'Kamusuz Cumhuriyet'ten 'Kamusuz Demokrasi'ye. In: *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. Eds.: Gültekinil, Murat–Bora, Tanıl. III. köt. *Modernleşme ve Batıcılık*. Ed.: Kocabaşoğlu, Uygur. İstanbul, 2002. 81–106.

Yılmaz, H.

2011 Yılmaz, Hale: Learning to Read (Again): The Social Experiences of Turkey's 1928 Alphabet Reform. In: *International Journal of Middle East Studies*, 43. (2011) 4. sz. 677–697.

Yılmaz, K.

2011 Yılmaz, Kaya: Critical Examination of the Alphabet and Language Reforms Implemented in the Early Years of the Turkish Republic. In: *Journal of Social Studies Education Research*, 2. (2011) 1. sz. 59–82.

Yılmaz–Burak

2011 Yılmaz, İhsan–Burak, Begum: Instrumentalist Use of Journalism in Imposing the Kemalist Hegemonic Worldview and Educating the Masses in the Early Republican Period. In: *Turkish Journal of Politics*, 2. (2011) 1. sz. 1109–1120.

Yılmaz–Şahin

2006 Yılmaz, Cevdet–Şahin, Mustafa: Modernity and Economic Nationalism in the Formation of Turkish Nationalism. In: *Mediterranean Quarterly*, 17. (2006) 2. sz. 53–71.

ZOLTÁN EGERESI

TURKISH NATION BUILDING DURING THE ATATÜRK ERA

The paper aims at describing the process of Turkish nation building during the first decades of 20th century, especially focusing on the developments of the Atatürk government. The paper applies the modernist approach which provides a plausible framework to analyse the identity policy of the late Ottoman and early Republican period. It argues that the Turkish identity was mainly created during the Atatürk era, applying national symbols (anthem, flag, national holidays linked to the War of independence) and forming the main pillar of Turkish history based on pre-Ottoman period. Simultaneously, as the tool for the creation of modern nation, in 1928 a new Latin alphabet was introduced in order to replace the Arabic and Persian ones. In line with the canonization of the base of Turkish nationalism, a new institutional system was formed during Atatürk era, like Turkish History and Language Institutes, the network of People's house and schools or museums. This policy was also accompanied by homogenization processes against national minorities (Jews, Kurds, Lazs), as well as settlement policies.